

# INTERPRETACIJE JUGOSLOVENSkih SUKOBa I NJIHOVE POSLEDICE:

## IZMEĐU SUŠTINSKOG NESLAGANJA I DIJALOGA

UREDNICI

Goran Tepšić

Radmila Nakarada

Nemanja Džuverović



**KONFERENCIJU**  
**„INTERPRETACIJE JUGOSLOVENSКИH SUKOBA I NJIHOVE**  
**POSLEDICE: IZMEĐU SUŠTINSKOG NESLAGANJA I DIJALOGA”**  
**I IZDAVANJE OVOG ZBORNIKA**

PODRŽAO JE

*forumZFD*



INTERPRETACIJE JUGOSLOVENSKIH SUKOBA I NJIHOVE POSLEDICE:  
IZMEĐU SUŠTINSKOG NESLAGANJA I DIJALOGA

Izdavači:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Beograd, Jove ilića 165

Telefon: 011/3092-999, Faks: 011/2491-501

E-mail: [fpn@fpn.bg.ac.rs](mailto:fpn@fpn.bg.ac.rs)

<http://www.fpn.bg.ac.rs>

Forum Ziviler Friedensdienst e.V. (*forumZFD*)

Beograd, Prote Mateje 17/3

Telefon: 011/3087-664, Faks: 011/2437-681

E-mail: [westernbalkans@forumZFD.de](mailto:westernbalkans@forumZFD.de)

<http://westernbalkans.forumzfd.org/>

Za izdavača:

Dragan R. Simić

Uredili:

Goran Tepšić

Radmila Nakarada

Nemanja Džuverović

Recenzenti:

Damir Kapidžić

Saša Mišić

Prelom:

Čigoja štampa

Lektura i korektura:

Olivera Veličković

Tiraž:

300

Štampa:

Čigoja štampa

ISBN 978-86-6425-010-8

UNIVERZITET U BEOGRADU  
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA  
I  
FORUM ZIVILER FRIEDENSDIENST

INTERPRETACIJE  
JUGOSLOVENSКИH SUKOBA  
I NJIHOVE POSLEDICE:  
IZMEĐU SUŠTINSKOG  
NESLAGANJA I DIJALOGA

Urednici:  
Goran Tepšić  
Radmila Nakarada  
Nemanja Džuverović

Beograd  
2016.



PROGRAMSKI ODBOR KONFERENCIJE:  
„Interpretacije jugoslovenskih sukoba i njihove posledice:  
između suštinskog neslaganja i dijaloga”

prof. dr Radmila Nakarada,  
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka  
prof. dr Siniša Malešević,  
University College Dublin  
prof. dr Jasna Dragović-Soso,  
Goldsmiths, University of London  
prof. dr Nerzuk Ćurak,  
Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka  
prof. dr Dejan Jović,  
Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti  
prof. dr Šaćir Filandra,  
Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka  
prof. dr Sabina Čehajić-Clancy,  
Sarajevska univerzitetska škola nauke i tehnologije –  
Fakultet političkih nauka i međunarodnih odnosa  
prof. dr Nebojša Vladislavljević,  
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka  
prof. dr Svetozar Rajak,  
The London School of Economics and Political Science  
doc. dr Nemanja Džuverović,  
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka  
doc. dr Jovo Bakić,  
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet  
doc. dr Vjeran Pavlaković,  
Sveučilište u Rijeci – Filozofski fakultet  
dr Steinar Bryn,  
Nansen Center for Peace and Dialogue, Lillehammer  
doc. dr Ana Matan,  
Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti

ORGANIZACIONI ODBOR KONFERENCIJE:  
„Interpretacije jugoslovenskih sukoba i njihove posledice:  
između suštinskog neslaganja i dijaloga”

Milica Cimeša,  
forumZFD

Vjera Ruljić,  
forumZFD

Dragana Šarengaća,  
Nansen dijalog centar Srbija

Tatjana Popović,  
Nansen dijalog centar Srbija

Goran Tepšić,  
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

# SADRŽAJ

Reč urednika .....	11
--------------------	----

## I

### SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU: TREBA LI NAM JEDINSTVENA INTERPRETACIJA JUGOSLOVENSKIH SUKOBA?

<i>Radmila Nakarada</i> UVODNO IZLAGANJE: O PROBLEMIMA TUMAČENJA RASPADA SFRJ .....	17
<i>Jasna Dragović-Soso</i> COMING TO TERMS WITH A DIFFICULT PAST: WHAT CAN BE LEARNED FROM OTHER CONTEXTS? .....	23
<i>Dejan Jović</i> INTERPRETACIJE RATOVA U 1990-IM: NAMETANJE DOMINANTNIH I ISKLJUČIVANJE ALTERNATIVNIH TUMAČENJA.....	39
<i>Šaćir Filandra</i> JUGOSLAVIJA IZMEĐU IDEOLOGIJE I DEMOKRACIJE.....	55

## II

### SUKOBI KAO JUGOSLOVENSKO NASLEĐE

<i>Radomir R. Nešković</i> JUGOSLOVENSKA DRŽAVA KAO UZROK MEĐUNACIONALNIH SUKOBA NA PROSTORU ZAPADNOG BALKANA.....	65
--	----



<i>Stefan Radojković</i> UPOTREBA ISTORIOGRAFIJE HOLOKAUSTA U INTERPRETACIJI UZROKA RATOVA ZA JUGOSLOVENSKO NASLEĐE – „TAJNI RAT SRBIJE” FILIPA J. KOENA .....	77
<i>Sven Cvek, Jasna Račić, Snježana Ivčić</i> SFERA RADA U INTERPRETACIJAMA JUGOSLAVENSKIH SUKOBA .....	109
<i>Miroljub Jevtić</i> RELIGIJSKI ELEMENAT SUKOBA U JUGOSLAVIJI (1992–2001) .....	131

### III PROŠLOST KAO SREDSTVO POLITIČKE IMAGINACIJE I LEGITIMACIJE U POSTJUGOSLOVENSKOM PROSTORU

<i>Natasha Sardzoska</i> MAPPING AND HOMOGENIZATION OF MEMORY: FROM URBAN REINVENTION OF THE CITY OF SKOPJE TOWARDS CONFLICTING NARRATIVES OF POROSITY IN THE SPATIAL – HISTORICAL LANDSCAPE .....	147
<i>Nikola Beljinac</i> PATRIOTIZAM I SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU: OD SAMOOBMANJUJUĆEG KA SAMOPREISPITUJUĆEM PATRIOTIZMU.....	159

### IV DISKURSI JAVNOSTI O JUGOSLOVENSKIM RATOVIMA I POSTJUGOSLOVENSKOM MIRU

<i>Rodoljub Jovanović</i> DA LI SMO I DALJE LJUTI JEDNI NA DRUGE: KAKO MLADI LJUDI U SRBIJI I HRVATSKOJ VIDE RASPAD JUGOSLAVIJE? .....	175
<i>Lejla Gačanica</i> IZGUBLJENI U PREVODU: POSLIJERATNE GENERACIJE IZMEĐU INTERPRETACIJE RATA I INTERPRETACIJE MIRA .....	193
<i>Nexhmedin Spahiu</i> DEKONSTRUKCIJA MITOVA KAO PREDUSLOV ZA POMIRENJE.....	213

*Savo Štrbac*

DISKURSI JAVNOG MNJENJA I PRESUDE MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE O RATU U HRVATSKOJ .....	227
--	-----

#### IV

### IDEOLOGIZACIJA I INSTRUMENTALIZACIJA FILMA U JUGOSLOVENSKIM SUKOBIMA

*Nikola Mladenović*

SOCIJALIZAM I ETNIČKA HIJERARHIJA: SRBI I HRVATI NA JUGOSLOVENSKOM FILMU .....	249
---	-----

*Aleksandra Milovanović*

MOĆ I DRUŠTVENA ODGOVORNOST DOKUMENTARNOG FILMA: RTV BEOGRAD 1990–1995 .....	265
---	-----

Rodoljub Jovanović<sup>1</sup>

Kuća Ane Frank, Amsterdam (*Anne Frank House, Amsterdam*)

## DA LI SMO I DALJE LJUTI JEDNI NA DRUGE: KAKO MLADI LJUDI U SRBIJI I HRVATSKOJ VIDE RASPAD JUGOSLAVIJE?<sup>2</sup>

**Sažetak:** U ovoj studiji tema raspada Jugoslavije istražena je kombinovanjem perspektiva istorije i socijalne psihologije. Povezivanjem literature o raspadu Jugoslavije sa rezultatima istraživanja dobijenih metodama socijalne psihologije razmatrana je šira slika značenja raspada Jugoslavije za mlade ljude danas. Fokus je bio na mladima u Srbiji i Hrvatskoj zbog specifične pozicije dveju zemalja pre, tokom i posle raspada. Teorijske osnove ove studije uključuju rad različitih autora na temu razloga zbog kojih se Jugoslavija raspala i analizu diskursa udžbenika istorije u dve zemlje. Sprovedeno empirijsko istraživanje zasnovano je na teorijskim okvirima društvenih reprezentacija istorije, kao i grupno zasnovanih emocija. Prepostavili smo da će društvene reprezentacije raspada Jugoslavije mladih ljudi odgovarati dominantnom narativu komuniciranom kroz sadržaj udžbenika istorije. Takođe smo prepostavili da će postojati veza između društvenih reprezentacija istorije i grupno zasnovanih emocija prema drugoj grupi. Pored toga je testiran model interakcije različitih grupno zasnovanih emocija. Rezultati empirijskog istraživanja ukazuju na razlike u društvenim reprezentacijama raspada Jugoslavije u dve grupe, povezanost između društvenih reprezentacija raspada i dominantnih narativa komuniciranih putem udžbenika istorije, kao i razlike u grupno zasnovanim emocijama u dve grupe koje su ispitivane.

**Ključne reči:** raspad Jugoslavije, istorija, socijalna psihologija, grupno zasnovane emocije, društvene reprezentacije istorija

---

1 rodoljub.jovanovic@gmail.com.

2 Istraživanje je sprovedeno kao deo završnog rada u okviru master programa „Interdisciplinarna istraživanja i studije Istočne Evrope (MIREES)”, Škola političkih nauka, Univerzitet u Bolonji.

## UVOD

Nasilni konflikti kao što su ratovi imaju veći relativni značaj u odnosu na druge istorijske događaje.<sup>3</sup> U slučaju Jugoslavije, faktora koji su doveli do njenog raspada, kao i samog raspada, uočavamo veliki broj događaja koji su ostavili dubok trag. Jedna država je prestala da postoji, nekoliko novih država je kreirano i sve je to bilo praćeno nasilnim konfliktima. Ovi i drugi događaji vezani za raspad Jugoslavije deo su veće priče čiji je početak i kraj teško odrediti. Građani svih bivših jugoslovenskih republika su, direktno ili indirektno, bili uključeni u raspad jugoslavije i na sve njih su ovi događaji ostavili posledice. Ono što se opisuje kao raspad Jugoslavije sastoji se od mnogo činilaca koji su, svaki na svoj način, bitni za razumevanje ovih događaja. Različite naučne discipline (istorija, sociologija, politikologija, psihologija itd.) su, na svoj način, uključene u razumevanje ovih događaja, ali se čini kao da između njih nema mnogo saradnje. Zbog ovoga nam se ponekad čini da govore o različitim realnostima i kada se bave sličnim ili povezanim fenomenima. Upravo kako bi se na sveobuhvatniji način pozabavili komplikovanim istorijskim događajima predložemo interdisciplinarni pristup fokusiran na saradnju između istorije i socijalne psihologije.

### INTERDISCIPLINARNI PRISTUP: VEZA ISTORIJE I SOCIJALNE PSIHOLOGIJE

Postoji mnogo razlika između istorije i socijalne psihologije. Socijalna psihologija se fokusira na savremene događaje nasuprot istoriji koja se pretežno bavi prošlošću. Pa ipak, i istoričari i socijalni psiholozi zainteresovani su za isto – razumevanje društva. Najts (Knights) navodi sedam različitih tačaka povezanosti ove dve discipline koje se mogu koristiti kao smernice za podsticanje saradnje između njih.<sup>4</sup> Pomenuti „most” između socijalne psihologije i istorije može biti od koristi za obe discipline. Socijalna psihologija dobila bi priliku da fenomene koji je interesuju stavi u vremensku perspektivu. Prošlost utiče na fenomene današnjice i ova činjenica se često zanemaruje u aistorijskoj epistemologiji najčešće prisutnoj u socijalnoj psihologiji. Istorija, sa druge strane, dobila bi priliku da se na teorijskom nivou ponovo poveže sa psihološkim u svojoj disciplini,<sup>5</sup> a na metodološkom nivou uvede tehniku koja bi mogla da

3 Liu, J. H., “History and identity: A system of checks and balances for Aotearoa/New Zealand”. In J. H. Liu, T. McCreanor, T. McIntosh & T. Teaiwa (eds.), *New Zealand identities: Departures and destinations* (pp. 69–87). Wellington, NZ: Victoria University Press, pp. 2005.

4 Knights, M., “Taking a Historical Turn: Possible Points of Connection Between Social Psychology and History”, *Integrative Psychological And Behavioral Science*, 46(4), 2012, pp. 584–598.

5 Glăveanu, V. & Yamamoto, K., “Bridging history and social psychology: What, how and why?” *Integrative Psychological & Behavioral Science*, 46(4), 2012, pp. 431–439.

se upotrebi za istraživanje prošlosti. Najvažnija teorijska spona je svakako teorija društvenih reprezentacija, a pored nje kolektivne emocije i narativi takođe nude prostor za povezivanje prošlosti i sadašnjosti. Metodološki „most” se pronalazi u fokusu na jedinstvene fenomene koji su u velikoj meri zavisni od konteksta.<sup>6</sup> U sledećem delu ćemo razmatrati deo literature o raspadu Jugoslavije.

## RASPAD JUGOSLAVIJE

Specifičnosti raspada Jugoslavije vodile su produkciji velike količine naučne literature na ovu temu. Razlozi za raspad, politička, društvena i ekonomska situacija u zemljama pre, za vreme i posle raspada su teme koje najčešće zaokupljaju autore koji se bave raspadom Jugoslavije. Činjenica da se radi o jednom od najvećih nasilnih konflikata na teritoriji Evrope posle Drugog svetskog rata odvaja raspad Jugoslavije od raspada drugih zemalja u momentu velikih promena u svetu, na kraju hladnoratovskog perioda. Jović<sup>7</sup> je jedan od autora koji daju kvalitetan pregled najvažnijih argumenata kada se radi o uzrocima raspada Jugoslavije pružajući kritičku analizu sedam najčešćih argumenata: ekonomski argument, argument „drevne mržnje”, nacionalizam, kulturološki argument, međunarodna politika, uloga važnih aktera i argument „pada imperija”. Naime, Jović predlaže integrativni pristup, perspektivu koja ne uzima nijedan od ovih argumenata zasebno nego ih isključivo posmatra zajedno ističući da uzroke raspada treba tražiti u interakciji ovih najbitnijih faktora. Ovakav pristup bi pomogao u razumevanju raspada Jugoslavije i omogućio izbegavanje greške pojednostavlivanja, koja je česta u raspravama o ovoj temi.

Iako različita, interesantna je klasifikacija koju predlaže Menzel,<sup>8</sup> praveći razliku između dve vrste argumenata za raspad Jugoslavije. Onih koji nalaze uzroke raspada unutar same Jugoslavije („argumenti samoubistva”) i onih koji nalaze uzroke raspada izvan Jugoslavije („argumenti ubistva”). Prvi zagovaraju perspektivu po kojoj je Jugoslavija kreirana na takav način da je raspad bio neminovan; da su principi na kojima je stvorena bili takvi da je raspad bio „sudbina”. Nasuprot tome, druga grupa argumenata traži razloge za raspad u političkoj eliti, politikama drugih zemalja i generalno u političkom akterima tog vremena.<sup>9</sup> Neki autori predlažu drugačije klasifikacije. Jedna od njih navodi sledeće faktore: ekonomsko nazadovanje, nelegitimnost komunističkog političkog sistema, strukturalni faktori (najpre

6 Ibid.

7 Jović, D., “The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approache”. *European Journal of Social Theory*, Vol. 4, No. 1, 2001. pp. 101–120.

8 Mentzel, P., I: “The wars of the Yugoslavian succession”. (2 ed., Vol. 25, pp. 311–316). *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2007.

9 Woodward, Susan L., *Balkan Tragedy – Chaos and Dissolution after the Cold War*, 1995.

nefunkcionalni federativni sistem), različit nivo političke kulture pluralizma u različitim federalnim jedinicama i nesposobnost da se razvije zajednički istorijski narativ.<sup>10</sup> Autor pridaje najveći značaj poslednjem faktoru.

## UDŽBENICI ISTORIJE

Nastava istorije i udžbenici istorije jedan su od najbitnijih faktora koji doprinose načinu na koji ljudi razumeju šta se dogodilo u prošlosti. Značaj udžbenika vidimo u tome da „su to često jedine istorijske knjige koje većina ljudi pročita u celom svom životu a u isto vreme ih koristi i čita veliki broj mladih ljudi... one nisu samo informacije o događajima iz prošlosti nego i služe za izgradnju kulture sećanja”.<sup>11</sup> Udžbenici u Srbiji i Hrvatskoj su menjani nekoliko puta u poslednjih dvadeset godina počevši od devedesetih godina prošlog veka, i analizirani od strane nekoliko različitih autora. Većina autora se slaže da se u Srbiji i Hrvatskoj, kao i u većini tranzicionih zemalja udžbenici istorije zloupotrebljavaju u službi dominantne ideologije i kako su oni najbolji istraživački izvor ako želimo da vidimo koja je dominantna ideologija u društvu u kome se koriste.<sup>12</sup>

U Srbiji je novi udžbenik istorije objavljen 1993. godine. U ovom udžbeniku možemo videti na delu selektivno prezentovanje događaja iz dalje istorije. Dezintegrativni procesi između naroda koji su činili Jugoslaviju izvučeni su iz konteksta i, što je najvažnije za nas ovde, koreni srpsko-hrvatskog konflikta su smešteni u 16. vek.<sup>13</sup> Prateći liniju konflikata kroz vekove, autori prave paralelu između ovih događaja, događaja iz Drugog svetskog rata i trenutnih događaja u vreme objavljivanja udžbenika. Odnosi između Srba i Hrvata su tokom ovog dugog perioda puni raznovrsnih događaja. Naravno, mnogi od ovih događaja imaju integrativni a mnogi dezintegrativni karakter, ali autori ovog udžbenika selektivno prezentuju one koji imaju dezintegrativni karakter. Stoga neophodni balans između dve tendencije u ovom slučaju nije postignut.<sup>14</sup> Tekstovi koji se bave raspadom Jugoslavije smeštaju početak raspada u šezdesete godine dvadesetog veka i krivicu za ovakav rasplet događaja pripisuju komunističkoj eliti. Konflikt se na ovaj način prezentuje kao nešto nasleđeno iz prošlosti. Ovakva selektivna prezentacija istorijskih događaja postiže

10 Ramet, Sabrina P, “The Dissolution of Yugoslavia: Competing Narratives of Resentment and Blame”, *Südost Europa* 55(1): 26–69, 2007.

11 Mikac, V., „Stefano Petrungraro, Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918–2004”, Srednja Europa, Zagreb 2009, str. 222. (Serbian). *Historical Journal / Historijski Zbornik*, 63(1), 2010, pp. 368–372,

12 Stojanović, D., „Eksplozivna naprava s odloženim dejstvom”. U Tihomir Cipek (ur.), *Kultura sjećanja: 1991*, Disput, Zagreb, 2011.

13 Isto, str. 103.

14 Isto, str. 104.

dva cilja. Jedan je skidanje odgovornosti sa trenutnih političkih lidera, a drugi prikazivanje konflikta kao normalnog stanja stvari s obzirom na turbulentnu prošlost u odnosima dva naroda.<sup>15</sup> Pored toga, autori pripisuju odgovornost za raspad Jugoslavije i međunarodnim faktorima. Kasnije verzije udžbenika istorije u Srbiji koriste prihvatljiviji jezik, ali su glavne ideje i dalje prisutne i Srbi su u lekcijama o raspadu Jugoslavije predstavljeni isključivo kao žrtve. „Drastične promene prošlosti kako bi služila potrebama sadašnjosti“<sup>16</sup> možda je najbolji opis udžbenika korišćenih u Srbiji tokom proteklih dvadeset godina.

Situacija u Hrvatskoj je veoma slična. Prve izmene udžbenika počele su objavljivanjem novog izdanja 1992. godine. Ovaj udžbenik je korišćen do 2002. godine u dva izdanja (drugo je objavljeno 1996. godine). Prvo izdanje sadržalo je „mnogo primera netolerancije, ekskluziviteta i Hrvato-centrizma“.<sup>17</sup> Postoje tri lekcije o modernoj hrvatskoj državi i već po njihovim nazivima se može zaključiti da je bilo bitno istaći da je to sada nezavisna, suverena i međunarodno priznata država. Srbi se otvoreno opisuju kao genocidni i necivilizovani. Postoji nekoliko detaljnih opisa zločina počinjenih od strane Srba i upotrebljava se fraza „velikosrpska agresija“. Međutim, nema pomena o zločinima počinjenim sa hrvatske strane.<sup>18</sup> Kao i u primeru Srbije, autori ovog udžbenika povezuju sadašnje događaje sa prošlim ukazujući na to da je „hrvatski narod bio ekonomski i nacionalno potlačen poslednjih sedamdeset godina, od 1918. godine. Čak je i fizički opstanak hrvatskog naroda bio ugrožen“.<sup>19</sup> Postoji određena simetrija u glavnim porukama koje ovi udžbenici šalju u dve zemlje. Fokusrajući se na ulogu žrtve autori prikazuju sliku pravednog i odbrambenog rata koji je država morala da vodi kako bi odbranila narod. Na ovaj način se krivica za sukobe pripisuje drugoj strani (Hrvatskoj u Srbiji i obrnuto).

## KOLEKTIVNE I GRUPNO ZASNOVANE EMOCIJE

U poslednje vreme mnoge discipline (socijalna psihologija, sociologija itd.) počinju da prepoznaju značaj nečega više od kognitivnih elemenata kolektivnog ponašanja. Vodeći ka integrativnijoj perspektivi u diskusiji o različitim vrstama grupa, emocije su uključene u razgovor.<sup>20</sup> Kada pričamo o emocijama u velikom broju slučajeva se

15 Isto, str. 343.

16 Isto, str. 344.

17 Agičić, D., „Prikaz postanka suvremene republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“. U T. Cipek (ur.), *Kultura sjećanja: 1991*, Disput, Zagreb, 2011.

18 Isto, str. 366.

19 Isto, str. 366.

20 Bar-Tal, D., Halperin, E. & de Rivera, J., “Collective emotions in conflict situations: Societal implications”, *Journal of Social Issues*, 63(2), pp. 441–460, 2007.

misli na individualna iskustva i diskusija se smešta u jednu disciplinu – psihologiju. Međutim, postoje istraživanja koja proveravaju pretpostavku da društva mogu razviti emocionalnu orijentaciju.<sup>21</sup> U situaciji kada je članstvo u grupi salijentno, pretpostavlja se da član grupe može iskusiti emocije zbog pripadnosti grupi. Kako bi se ovaj proces odigrao potrebno je da u određenom društvu budu ispunjeni još neki uslovi. Zajednička iskustva u okviru grupe, kao i zajedničke norme i socijalizacija u društvo su bitni uslovi.<sup>22</sup> Ovi uslovi su ispunjeni u većini modernih društava gde članovi odrastaju okruženi ostalim članovima i najčešće odrastanje, pored porodice, provode u institucijama društva kao što su obdanište i škola. Autori predlažu dva koncepta relevantna za ovu oblast i buduća istraživanja: kolektivne emocije i grupno zasnovane emocije. Iako veoma slična ova dva koncepta se razlikuju u nekoliko bitnih tačaka. Kolektivne emocije se opisuju kao „emocije koje deli veliki broj pojedina u okviru jednog društva”,<sup>23</sup> što ukazuje na mogućnost članova društva da dele, iz raznoraznih razloga, određene iste emocije. Grupno zasnovane emocije se definišu kao „emocije koje imaju pojedinci a posledica su njihovog članstva u određenoj grupi ili društvu”.<sup>24</sup> Drugi koncept podrazumeva situaciju u kojoj se emocije pojavljuju na osnovu identifikovanja sa ostalim članovima grupe. U svakom slučaju, oba koncepta govore o mogućnosti da se emocije razviju, ne kao posledica događaja u ličnom životu pojedinca, nego i kao produkt grupnih iskustava. Bitno je napomenuti da ova grupna iskustva najčešće ne uključuju sve, već samo neke članove grupe. Dok se individualne emocije javljaju na različite načine, društveni kontekst i iskustva koja su povezana za specifični društveni kontekst su jedini izvor za razvoj kolektivnih i grupno zasnovanih emocija. Definicija društvenog konteksta, koju ćemo ovde prihvatiti, definiše ga kao „opšti i neprekinuti višeslojni i isprepletani set materijalnih realnosti, socijalnih struktura i zajedničkih sistema uverenja koji okružuju svaku situaciju”.<sup>25</sup> Vremenski gledano, društveni konteksti se mogu grubo kategorisati u trajne i tranzitivne. Tranzitivni konteksti su oni na koje ćemo usmeriti našu pažnju u ovom radu. Oni su rezultat bitnih događaja, bitnih informacija ili posledica socio-političke i ekonomske strukture; imaju veliku ulogu u individualnom i kolektivnom funkcionisanju i sastoje se od fizičkih, društvenih, političkih, ekonomskih, vojnih i

21 Jarymowicz, M. & Bar-Tal, D., “The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives”, *European Journal of Social Psychology*, 36, pp. 367–392, 2006.

22 Kitayama, S. & Markus, H. R. (Eds.), “Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence”. Washington, DC: American Psychological Association, 1994.

23 Stephan, W. G. & Stephan, C. W., “An integrated threat theory of prejudice”. In S. Oskamp (ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 225–246), Hillsdale, NJ: Erlbaum, 2000.

24 Smith, E. R., “Social identity and social emotions: Toward new conceptualization of prejudice”. In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition and stereotyping: Interactive processes in group perception* (pp. 297–315), San Diego, CA: Academic Press, 1993.

25 Ashmore, R. D., Deaux, K. & McLaughlin-Volpe, T., “An organizing framework for collective identity: Articulation and significance of multidimensionality”, *Psychological Bulletin*, 130, pp. 80–114, 2004.



psiholoških uslova koji oblikuju sredinu. Oni mogu biti ratovi ili bilo koja vrsta nasilnih i nenasilnih konflikata, revolucije, mirovni procesi i informacije o značajnim pretnjama.

Grupno zasnovana krivica i sram su emocije kojima smo se bavili u ovom istraživanju. One imaju iste karakteristike kao i interpersonalna krivica i sram sa tom razlikom da one nisu proizvod ličnog iskustva. Veza između ovih emocija i motivacije za različite vrste akcija je tema većine istraživanja u ovoj oblasti. Osećanje srama najčešće vodi izbegavanju problema i napuštanju konteksta koji je vodio osećanju srama.<sup>26</sup> Grupno zasnovana krivica, međutim, vodi akcijama koje su usmerene na povratak ravnoteže i popravljajući načinjene štete.<sup>27</sup> Većina autora pretpostavlja da će, kada se radi o akcijama koje prate osećanje grupno zasnovanog stida, one češće biti karakterisane bežanjem i udaljavanjem od problema.<sup>28</sup> Ali neki autori predlažu drugačiju tezu. Glavna ideja ove grupe autora je da je verovatnije da ćemo se, kada se radi o stidu, upustiti u akcije usmerene na menjanje slike o sebi.<sup>29</sup> Ove akcije mogu biti motivisane željom da prikažemo sebe kao nekoga ko je spreman da se uključi u reparativne akcije a ne nužno željom da se zapravo šteta nadoknadi. Kao što vidimo, grupno zasnovani krivica i stid mogu voditi istim bihevioralnim ishodima ali, čak i kada je ovo slučaj, ovi ishodi su motivisani različitim razlozima kod dve različite emocije. Ovo nas navodi na razmišljanje o različitim mehanizmima koji leže u vezi između grupno zasnovanih krivice i stida sa spremnošću na reparaciju, pošto je pretpostavka da će ljudi koji se osećaju krivima imati više razumevanja za patnju drugih i da će zbog toga biti spremniji na reparaciju. Zbog toga se predlaže empatija kao mehanizam putem koga će krivica dovesti do spremnosti na reparaciju.

Zbog prirode grupno zasnovanog stida, kod koga se fokusiramo ka unutra, na sržne kvalitete grupe, pretpostavlja se da će medijator, kao što je grupno zasnovano samosažaljenje, biti uključen u vezu između grupno zasnovanog stida i spremnosti na reparaciju.<sup>30</sup> Samosažaljenje se shvata kao uverenje da je grupa kojoj pripadamo stvarna žrtva. Članovima grupe je u ovom slučaju više žao svoje nego tuđe grupe. Ovo uverenje može voditi reparaciji kao pokušaju da se uspostavi

26 Tangney, J. P. & Fischer, K. W., *Self conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride*, New York: Guilford, 1995.

27 Schmader, T. & Lickel, B., "Emotional responses to the stereotypic actions of one's ethnic group". In S. Levin, & C. Van Laar (Eds.), *Stigma and group inequality: Psychological approaches*. NY: Lawrence Erlbaum, 2006.

28 Branscombe, N. R. & Doosje, B., *Collective guilt: International perspectives*, New York: Cambridge University Press, 2004.

29 Brown, R. & Cehajic, S., "Dealing with the past and facing the future: mediators of the effects of collective guilt and shame in Bosnia and Herzegovina", *European Journal of Social Psychology*, 38(4), pp. 669-684, 2008.

30 Ibid.

izgubljena reputacija. U ovim slučajevima bi naročito bila jaka motivacija za javnom akcijom reparacije koja bi promenila sliku grupe u javnosti. Većina istraživanja u ovoj oblasti se bavila događajima iz dalje prošlosti. Veza između osećanja krivice ili srama i spremnosti reparaciju potvrđuje se u Holandiji na temu kolonijalnog tretmana u Indoneziji,<sup>31</sup> u Americi na temu prava Afroamerikanaca,<sup>32</sup> u Australiji kada se radi o tretmanu australijskih urođenika.<sup>33</sup> Pored ovih, istraživanja vezana za skorije događaje sprovedli su već pominjani autori.<sup>34</sup> Ovo istraživanje bavilo se mladima u Bosni i Hercegovini i njihovim emocijama prema drugoj grupi vezano za nasilne konflikte u toj zemlji u vreme raspada Jugoslavije i stoga predstavlja najvažniji izvor za ovaj rad. U ovom istraživanju potvrđena je pretpostavka da je intenzivniji i češći intergrupni kontakt povezan sa većim stepenom praštanja. Ova veza je bila posredovana empatijom prema drugoj grupi, poverenjem u drugu grupu, kao i većom peripiranom heterogenošću druge grupe. U drugom istraživanju ispitivana je veza između grupno zasnovanih krivice i stida i spremnosti na reparaciju. Pretpostavljeno je da je veza između grupno zasnovane krivice i spremnosti na reparaciju posredovana grupno zasnovanom empatijom, a veza između grupno zasnovanog stida i spremnosti na reparaciju grupno zasnovanim samosažaljenjem. Rezultati su potvrdili pretpostavke sa time što je utvrđena i parcijalna medijacija samosažaljenja u vezi stid-reparacija.<sup>35</sup>

## DRUŠTVENE REPREZENTACIJE ISTORIJE

Istraživanja laičkih reprezentacija istorije oslanjaju se na teoriju društvenih reprezentacija koju je razvio Moskovisi.<sup>36</sup> Društvene reprezentacije su, po Moskovisiju, sistem. Ovaj sistem se sastoji od vrednosti, ideja i praksi. Društvene reprezentacije imaju dvostruku funkciju. Jedna funkcija je uspostavljanje reda koji pomaže pojedincima da se orijentišu i ovladaju materijalnim i socijalnim svetom koji ih okružuje. Druga funkcija društvenih reprezentacija je da obezbede kod za nedvosmisleno imenovanje i klasifikaciju različitih aspekata svoje grupne i individualne

31 Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. & Manstead, A. S. R., "Guilty by association: When one's group has a negative history", *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, pp. 872–886, 1998.

32 Swim, J. K. & Miller, D. L., "White guilt: Its antecedents and consequences for attitudes toward affirmative action", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, pp. 500–514, 1999.

33 McGarty, C., Pederson, A., Leach, C. W., Mansell, T., Waller, J. & Bliuc, A.-M., "Group based guilt as a predictor of commitment to apology", *British Journal of Social Psychology*, 44, pp. 659–680, 2005.

34 Brown, R. & Cehajic, S., op. cit.

35 Ibid.

36 Moscovici, S., *La psychanalyse, son image et son public*, P U F, Paris, 1961.

istorije. U isto vreme ovo im omogućava jasnu međusobnu komunikaciju o sopstvenoj istoriji.<sup>37</sup> Način na koji zajednice pamte prošlost određuje kreiranje istorije u zajednici. Ovo je regulisano socijalnopsihološkim procesima kao što su pripadanje, identitet, socijalna kohezija i međugrupni odnosi.<sup>38</sup> Ulogu koju prošlost ima u sadašnjosti jedino možemo videti kroz izbor događaja koji se pamte i načina na koji se o njima priča. Istorijski narativi nisu statični i stabilni već ih shvatamo kao platforme za konstrukciju različitih reprezentacija. Ove reprezentacije su često kontradiktorne. Ovako shvaćeni narativi pomažu zajednici da pamti stare, razume nove informacije i od značaja su za doživljaj sopstva i kulturne istorije.<sup>39</sup> Narativi su ključni medijum društvenih predstava. Grupa bira one koji predstavljaju ono čega grupa želi da se seća. Proces izbora je proces nabijen kolektivnim emocijama krivice i srama između ostalih.<sup>40</sup> Nisu činjenice o prošlim događajima nego značenja i relevantnost tih događaja za sadašnji kontekst ono što je uključeno u razgovor o prošlosti. Prošli događaji se rekonstruišu i koriste u sadašnjosti kako bi se postigli različiti ciljevi. Razumevanjem ovih događaja se često manipuliše u grupi kako bi se stvorilo ono što se naziva „upotrebljiva prošlost”. Jedno od najbimnijih istraživanja društvenih reprezentacija istorije sprovedeno je u 12 zemalja.<sup>41</sup> Autori su zamolili ispitanike da navedu imena petoro ljudi koji su najznačajniji za svetsku istoriju u poslednjih hiljadu godina i sedam događaja koji su najbitniji u ljudskoj istoriji takođe u poslednjih hiljadu godina. I jedni i drugi rezultati govore o dominaciji ratnih i političkih tema u reprezentacijama istorije.

## HIPOTEZE

Na osnovu prethodno obrađenih teorijskih izvora predlažemo sledeće hipoteze.

H1: Društvene reprezentacije raspada Jugoslavije u grupi mladih ljudi će, po sadržaju, odgovarati glavnim narativima prisutnim u udžbenicima istorije.

H2: Društvene reprezentacije raspada Jugoslavije će biti povezane sa grupno zasnovanim emocijama prema drugoj grupi.

H3: Emocije grupno zasnovane krivice i stida će biti povezane sa spremnošću na reparaciju i to tako da će veza između grupno zasnovane krivice i spremnosti

37 Ibid.

38 Jovchelovitch, S., “Narrative, Memory and Social Representations: A Conversation Between History and Social Psychology”, *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 46(4), pp. 440–456, 2012.

39 László, J., *The science of stories: An introduction to narrative psychology*, London: Routledge, 2008.

40 Jovchelovitch, S., op. cit.

41 Liu, J. H., *Majority reactions to resurgence in minority identity: Stages of change in New Zealand identity*. Presented at the 4th annual meeting of the Society of Australasian Social Psychologists, Coolum, Australia, 1999.

na reparaciju biti posredovana grupno zasnovanom empatijom, a veza između grupno zasnovanog stida i spremnosti na reparaciju posredovana grupno zasnovanim samosažaljenjem.

## METOD

U ovom istraživanju primenili smo komparativni pristup sa kombinacijom kvalitativnih (analiza udžbenika i odgovora ispitanika na otvoreno pitanje) i kvantitativnih metoda (upitnik) kako bismo istražili razlike i sličnosti između dve grupe.

## UZORAK

Uzorak ispitanika u ovom istraživanju kreiran je kombinovanjem prigodnog uzorkovanja i svrhovitog uzorkovanja. Nekoliko faktora je uticalo na odluke pri uzorkovanju. Odabrana je studentska populacija kako bi se prikupio što veći broj ispitanika u kratkom vremenskom periodu. Kako bi se obezbedili uslovi za pretpostavku da niko od ispitanika nije imao direktno iskustvo rata, birani su ispitanici rođeni između 1989. i 1995. godine ( $AS=20.34$ ,  $SD=1.18$ ). Najstariji ispitanici u uzorku su imali dve godine kada je Hrvatska proglasila nezavisnost, dok su najmlađi rođeni 4 godine posle ovog događaja. Od 217 ispitanika 27,65% čine ispitanici muškog, dok 71,89% čine ispitanici ženskog pola. Ispitanici koji su se izjasnili kao Hrvati čine 39,17%, a oni koji su se izjasnili kao Srbi 60,37% uzorka. Ispitanici su poreklom iz velikog broja različitih gradova (81 grad) širom Hrvatske (36 gradova) i Srbije (45 gradova). Verujemo da je ovakva geografska distribucija bitna za rezultate istraživanja pošto su različiti delovi dve zemlje na različit način bili pogođeni događajima kojima se istraživanje bavi. Na ovaj način smo, koliko je to moguće, obezbedili izbalansiran uzorak.

## INSTRUMENT

Za potrebe ovog istraživanja kreiran je upitnik koji se sastoji od 32 pitanja. Veći deo upitnika zasnovan je na merama koje su korišćene u prethodnim istraživanjima grupno zasnovanih emocija<sup>42</sup>, dok su preostale kreirane za potrebe ovog istraživanja. Četiri stavke se odnose na demografske karakteristike ispitanika (pol, uzrast, nacionalnost i grad u kome su odrasli). Drugi deo upitnika se odnosi na iskustvo ispitanika i njihovih porodica vezano za ratne sukobe i ima ulogu kontrolne varijable. Jedno pitanje („Koji su po Vama najbitniji istorijski događaji koji

---

42 Brown, R. & Cehajic, S., op. cit.

su se dogodili vezano za raspad Jugoslavije?”) odnosi se na društvene reprezentacije istorije. Poslednji deo upitnika ispituje grupno zasnovane emocije, merene skalom Likertovog<sup>43</sup> tipa, koja sadrži 24 stavke podeljene u pet supskala (grupno zasnovana krivica, grupno zasnovan sram, grupno zasnovana empatija, grupno zasnovano samosažaljenje i spremnost na reparaciju). Ova skala ima dve verzije. Jednu za ispitanike koji su se deklarirali kao pripadnici srpske nacionalnosti (sa pitanjima vezanim za pripadnike hrvatske nacionalnosti) i drugu obrnutu. Upitnik su na srpski i hrvatski jezik preveli saradnici kojima su ovi jezici maternji.

## PROCEDURA

Istraživanje je sprovedeno na nekoliko univerziteta u Srbiji (univerziteti u Beogradu, Nišu, Novom Sadu i univerzitet Megatrend) i Hrvatskoj (univerziteti u Zagrebu, Rijeci i Zadru), u periodu maj/jun 2013. godine. Ispitanici su upitnik popunjavali za vreme časova uz dozvolu profesora. Samo je jedan ispitanik odbio učešće.

## REZULTATI

### *Društvene reprezentacije istorije*

Iako su ispitanicima data uputstva da navedu najbitnije događaje povezane sa raspadom Jugoslavije, neki od ispitanika su navodili procese koji su pratili raspad (ekonomska kriza, povećana stopa kriminala, itd.), bitne ličnosti koje su povezane sa raspadom Jugoslavije (Slobodan Milošević, Ratko Mladić, Franjo Tuđman, itd.), kao i razloge za raspad Jugoslavije (ustavna kriza, neravnomerna raspodela resursa, itd.). Nakon pažljivog pregleda odgovora odlučili smo da za neke od odgovora kreiramo kategorije kako bismo dobili jasniji pregled rezultata. Odgovori su potom rangirani po frekvenciji u dve grupe. Kako bismo se zadržali samo na najbitnijim odgovorima odlučili smo da saberemo one, počevši od najfrekventnijih, koji zajedno čine pedeset procenata svih odgovora. Ova distribucija se nalazi u tabeli 1.

43 Likert, R., "A technique for the measurement of attitudes", *Archives of Psychology*, Vol. 22, 1932, 140, p. 5.

Tabela 1.

Istorijski događaji	
Srbija	Hrvatska
7,7% Nacionalizam	25,7% Nezavisnost Hrvatske
7,3% Smrt Josipa Broza Tita	8,6% Srpska agresija
6,7% Ratovi	7,2% Nacionalizam
5,4% Vojna operacija Oluja	5,9% Vojna operacija Oluja
6,1% Međunarodna politika	4,9% Vukovar
4,8% Nezavisnost Slovenije	
4,5% Rat u Bosni	
4,5% Ekonomska kriza	
3,8% Kosovo	

### Grupno zasnovane emocije

Kada se radi o grupno zasnovanim emocijama merene su grupno zasnovana krivica, grupno zasnovan stid, grupno zasnovana empatija, grupno zasnovano samosažaljenje i spremnost na reparaciju. Rezultati su dobijeni uprosečavanjem odgovora na stavkama svake supskale. Korelaciona matrica je u tabeli 2.

Tabela 2.

Korelaciona matrica					
	Empatija	Samosažaljenje	Krivica	Reparacija	Sram
Empatija		r=.141, p<.05	r=.528, p<.01	r=.561, p<.01	r=.441, p<.01
Samosažaljenje			r=.162, p<.05	r=.028, p=.678	r=.313, p<.01
Krivica				r=.563, p<.01	r=.521, p<.01
Reparacija					r=.618, p<.01
Sram					

U poduzorku ispitanika koji se izjašnjavaju kao Srbi sve korelacije su pozitivne i značajne osim korelacije između empatije i samosažaljenja (Pearson's  $r=.116$ ,  $p=.139$ ) i korelacije između spremnosti na reparaciju i samosažaljenja (Pearson's  $r=.110$ ,  $p=.215$ ). U poduzorku ispitanika koji se izjašnjavaju kao Hrvati situacija je ista kao i u celom uzorku. Koristili smo analizu varijanse kako bismo odredili da li postoje razlike u dva poduzorka u grupno zasnovanim emocijama. Rezultati ove analize se nalaze u tabeli 3. Kako bismo utvrdili da li postoji povezanost između društvenih reprezentacija istorije i grupno zasnovanih emocija u dve grupe takođe smo koristili analizu varijanse. Poređene su grupe ispitanika koje su navele jedan događaj kao najznačajniji sa ostatkom poduzorka. Kod ispitanika u poduzorku koji se izjašnjavaju kao Srbi a koji su navele ratove kao najbitniji događaj beležimo značajno viši nivo grupno zasnovanog samosažaljenja ( $F=4.652$ ,  $p<.05$ ), kod onih koji su označili nezavisnost Slovenije kao najznačajniji događaj značajno viši nivo

spremnosti na reparaciju ( $F=4.736, p<.05$ ) i kod ispitanika koji su naveli ekonomsku krizu kao najbitniji događaj beležimo značajno niži nivo grupno zasnovane krivice ( $F=3.884, p<.05$ ).

Tabela 3.

	<b>CRO</b>	<b>SRB</b>	<b>ANOVA</b>
<b>Empatija</b>	M=2.36, SD=1.08	M=2.27, SD=1.07	razlika nije značajna
<b>Samosažaljenje</b>	M=2.96, SD=.76	M=3.50, SD=.78	$F=23.252, p<.01$
<b>Krivica</b>	M=2.12, SD=1.08	M=1.74, SD=.97	$F=6.596, p<.05$
<b>Reparacija</b>	M=2.66, SD=.90	M=2.08, SD=1.03	$F=18.85, p<.01$
<b>Sram</b>	M=3.02, SD=.95	M=2.81, SD=1.15	razlika nije značajna

Kod ispitanika u poduzorku koji se izjašnjavaju kao Hrvati, a koji su naveli nezavisnost Hrvatske kao najvažniji istorijski događaj beležimo značajno niži nivo grupno zasnovane krivice ( $F=5.186, p<.05$ ) i značajno niži nivo grupno zasnovane empatije ( $F=8.583, p<.01$ ). Kako bismo testirali hipotezu H3 koristili smo postupak za procenu indirektnog efekta koji su predložili Baron i Keni.<sup>44</sup> Na osnovu ove procedure zaključili smo da, u celom uzorku kao i u dva poduzorka, postoji parcijalni indirektni efekat grupno zasnovane krivice na spremnost na reparaciju posredovan grupno zasnovanom empatijom, ali ne postoji indirektni efekat grupno zasnovanog stida na spremnost na reparaciju posredovan grupno zasnovanim samosažaljenjem.

Efekat kontrolnih stavki testiran je analizom varijanse i zaključeno je da ne postoji značajan efekat prve dve stavke, kao i da postoji mali značajan efekat treće stavke (U kojoj meri je grad u kome ste odrasli pogođen ratom?) na grupno zasnovan stid i spremnost na reparaciju. Budući da se radi o jednoj od tri kontrolne mere odlučili smo da je opravdano uzorak ipak posmatrati kao homogen.

## DISKUSIJA

Možemo reći da je prva hipoteza u ovom istraživanju delimično potvrđena. Događaji koje su ispitanici označili kao značajne, po strukturi i frekvenciji, reprodukuju narative koje smo videli u analizi udžbenika istorije u dve zemlje. U okviru hrvatskog poduzorka jasno se vidi da su najbitnije teme iz udžbenika istorije jasno preslikane na društvene reprezentacije raspada Jugoslavije mladih ljudi. U okviru srpskog poduzorka situacija je malo komplikovanija. Jedan važan uvid je da postoji manji stepen konsenzusa oko društvenih reprezentacija raspada predstavljen

44 Baron R, Kenny D., "The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations", *Journal of Personality and Social Psychology* [serial online], December 1986; 51(6): 1173–1182.

većim brojem događaja u prvih 50% odgovora. Pored toga, odgovori nemaju mnogo veze sa Srbijom i ukazuju na spoljašnje faktore što bi moglo da govori o pomećanju krivice na spoljne faktore, ali bi ovakva teza zahtevala dalja istraživanja.

Druga hipoteza postavljena u ovom istraživanju je takođe delimično potvrđena. Videli smo da postoje veze između označavanja nekih od događaja kao bitnih i stepena pojave grupno zasnovanih emocija. Veza između visokog skora grupno zasnovanog samosažaljenja i označavanja ratova kao najbitnijeg događaja je interesantna. Jedna od mogućih interpretacija ovakvog nalaza jeste da oni ispitanici koji obeležavaju ratove kao najbitniji događaj posmatraju dešavanja vezana za raspad Jugoslavije kao nešto što nema aktere ni krivce već samo kao generalnu nesreću koja je zadesila ljude. Ovo jeste jedan od zaključaka iznesenih u analizi srpskih udžbenika istorije.<sup>45</sup> U ovom slučaju bi bilo razumljivo da ovi ispitanici osećaju veći nivo grupnog samosažaljenja jer su bili žrtve takve nesrećne okolnosti kao što je rat. Sledeći nalaz koji govori o povezanosti označavanja kao najbitnijeg događaja nezavisnost Slovenije i većeg nivoa spremnosti na reparaciju u ovoj grupi ispitanika je teško tumačiti u okviru ovog rada, pošto je obim istraživanja obuhvatio samo Srbiju i Hrvatsku. Konačno, ispitanici koji su označili ekonomsku krizu kao najbitniji događaj pokazuju niži nivo grupno zasnovane krivice. Ovaj nalaz govori o usmerenosti ovih ispitanika na probleme koje je njihova grupa iskusila za vreme raspada Jugoslavije. I dok je ekonomska kriza jedna od notornih činjenica koje su pratile raspad, očekivano bi bilo da događaji koji su do nje doveli budu okarakterisani kao značajniji. Tako bi se moglo pretpostaviti da ovi ispitanici osećaju krivicu u manjoj meri jer su fokusirani na teškoće koje je njihova grupa pretrpela tokom ovog perioda. Dalje, kod ispitanika u poduzorku koji se izjašnjavaju kao Hrvati a koji su naveli nezavisnost Hrvatske kao najvažniji istorijski događaj beležimo značajno niži nivo grupno zasnovane krivice i značajno niži nivo grupno zasnovane empatije. Ovaj nalaz je u skladu sa ostalim nalazima u ovom istraživanju. Ako pretpostavimo da ispitanici koji su označili nezavisnost Hrvatske kao najbitniji događaj ovaj doživljavaju kao pozitivan, možemo pretpostaviti da je to razlog što isti ti ispitanici osećaju manje krivice i manje empatije za drugu grupu. Pošto je nezavisnost Hrvatske, kao što smo videli u analizi udžbenika istorije<sup>46</sup>, predstavljena kao nešto što je bilo potrebno odbraniti od druge grupe, smisljena je interpretacija da ovi ispitanici ne vide razlog za osećanje krivice ili empatije prema toj drugoj grupi.

Što se tiče testiranog modela možemo reći da je on delimično potvrđen. Postoji značajan efekat grupno zasnovane krivice na spremnost na reparaciju i grupno zasnovana empatija posreduje u tom efektu. Ovakav rezultat nam govori o značaju istraživanja emocija kada se radi o intergrupnim odnosima. Pored toga, ukazuje na

45 Stojanović, D., nav. delo.

46 Agičić, D., nav. delo.



velike kapacitete koje emocionalna orijentacija ima u određivanju budućeg ponašanja. Iako je efekat dobijen u ovom istraživanju mali on je dobra polazna osnova za dalja istraživanja u regionu koja bi dovela do značajnih implikacija za obrazovni proces, kao i proces pomirenja. Drugi deo modela nije potvrđen.

## OGRANIČENJA

Najveće ograničenje ovog rada predstavlja uzorak koji je kreiran kombinovanjem prigodnog uzorkovanja i svrhovitog uzorkovanja zbog ograničenih resursa ovog istraživanja. To znači da treba biti oprezan u generalizovanju nalaza ovog istraživanja bez potvrde na širem i reprezentativnijem uzorku.

## ZAKLJUČAK

U ovom radu pokušali smo da pružimo širu sliku onoga što raspad Jugoslavije predstavlja danas i započnemo razgovor o temama koje su svakako od velikog značaja za budućnost. Kao što vidimo, postoji povezanost između dominantnih narativa, shvatanja istorijskih događaja i emocionalne reakcije na iste. Emocije, kao relativno novi aspekt priče o pomirenju i međugrupnom razumevanju, jesu relevantan faktor koji bi trebalo uključiti u dalje pokušaje da se kreiraju tolerantna društva čiji članovi će biti u stanju da prošlost razumeju na način koji im omogućava da je ostave iza sebe i kreiraju nove, bolje uspomene.

## Literatura

- Agičić, D., „Prikaz postanka suvremene republike hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu”. U T. Cipek (ur.), *Kultura sjećanja: 1991*. Disput, Zagreb, 2011.
- Ashmore, R. D., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T., “An organizing framework for collective identity: Articulation and significance of multidimensionality”, *Psychological Bulletin*, 130, 2004, pp. 80–114.
- Bar-Tal, D., Halperin, E., & de Rivera, J., “Collective emotions in conflict situations: Societal implications”, *Journal Of Social Issues*, 63(2), 2007, pp. 441–460.
- Baron R., Kenny D., “The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations”, *Journal of Personality and Social Psychology* [serial online]. December 1986; 51(6):1173–1182.
- Bogardus, E. S., “Measurement of Personal-Group Relations”, *Sociometry*, 10: 4: 306–311, 1947.
- Branscombe, N. R., & Doosje, B., *Collective guilt: International perspectives*, New York: Cambridge University Press, 2004.

- Brown, R., & Cehajic, S., "Dealing with the past and facing the future: mediators of the effects of collective guilt and shame in Bosnia and Herzegovina", *European Journal of Social Psychology*, 38(4), 2008, pp. 669–684.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., & Manstead, A. S. R., "Guilty by association: When one's group has a negative history", *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1998, pp. 872–886.
- Glăveanu, V., & Yamamoto, K., "Bridging history and social psychology: What, how and why?", *Integrative Psychological & Behavioral Science*, 46(4), 2012, pp. 431–439.
- Iyer, A., Leach, C. W., & Crosby, F. J., "White guilt and racial compensation: The benefits and limits of self-focus", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 2003, pp. 117–129.
- Jarymowicz, M., & Bar-Tal, D., "The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives", *European Journal of Social Psychology*, 36, 2006, pp. 367–392.
- Jović, D., "The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approaches", *European Journal of Social Theory*, Vol. 4, No. 1, 2001, pp. 101–120.
- Jovchelovitch, S., "Narrative, Memory and Social Representations: A Conversation Between History and Social Psychology", *Integrative Psychological And Behavioral Science*, 46(4), 2012, pp. 440–456.
- Kitayama, S., & Markus, H. R. (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence*. Washington, DC: American Psychological Association, 1994.
- Knights, M., "Taking a Historical Turn: Possible Points of Connection Between Social Psychology and History", *Integrative Psychological And Behavioral Science*, 46(4), 2012, pp. 584–598.
- László, J., *The science of stories: An introduction to narrative psychology*, Routledge, London, 2008.
- Likert, R., "A technique for the measurement of attitudes", *Archives of Psychology*, Vol. 22, 1932, 140, 5.
- Liu, J. H., *Majority reactions to resurgence in minority identity: Stages of change in New Zealand identity*. Presented at the 4th annual meeting of the Society of Australasian Social Psychologists, Coolum, Australia, 1999.
- Liu, J. H., "History and identity: A system of checks and balances for Aotearoa/New Zealand". In J. H. Liu, T. McCreanor, T. McIntosh & T. Teaiwa (Eds.), *New Zealand identities: Departures and destinations* (pp. 69–87). Wellington, NZ: Victoria University Press, 2005.
- Liu, J. H. & Hilton, D. J., "How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics", *British Journal Of Social Psychology*, 44(4), 2005, pp. 537–556.
- McGarty, C., Pederson, A., Leach, C. W., Mansell, T., Waller, J. & Bliuc, A.-M., "Group based guilt as a predictor of commitment to apology", *British Journal of Social Psychology*, 44, 2005, pp. 659–680.
- Mentzel, P., "I: The wars of the yugoslavian succession" (2 ed., Vol. 25, 2007, pp. 311–316). Nationalities Papers: *The Journal of Nationalism and Ethnicity*.
- Mikac, V., „Stefano Petrungraro, Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918–2004“, preveo Franko Dota, Srednja Europa, Zagreb, 2009, str. 222, Serbian). *Historical Journal / Historijski zbornik*, 63(1), 2010, str. 368–372.

- Moscovici, S. & Perez, J.A., "Representations of society and prejudices", *Papers on Social Representations*, 6, 1997, pp. 27–36.
- Moscovici, S., *La psychanalyse, son image et son public*, P U F, Paris, 1961.
- Moscovici, S., "Notes towards a description of social representations", *European Journal of Social Psychology*, 18, 1988, pp. 211–250.
- Pederson, A., Beven, J., Walker, I., & Griffiths, B., "Attitudes toward indigenous Australians: The role of empathy and guilt", *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 14, 2004, pp. 233–249.
- Ramet, Sabrina P., "The Dissolution of Yugoslavia: Competing Narratives of Resentment and Blame", *Südost Europa* 55(1), 2007, pp. 26–69.
- Schmader, T., & Lickel, B., "Emotional responses to the stereotypic actions of one's ethnic group". In S. Levin & C. Van Laar (eds.), *Stigma and group inequality: Psychological approaches*, NY: Lawrence Erlbaum, 2006.
- Smith, E. R., "Social identity and social emotions: Toward new conceptualization of prejudice". In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (eds.), *Affect, cognition and stereotyping: Interactive processes in group perception* (pp. 297–315), San Diego, CA: Academic Press, 1993.
- Stephan, W. G. & Stephan, C. W., "An integrated threat theory of prejudice". In S. Oskamp (ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 225–246), Hillsdale, NJ: Erlbaum, 2000.
- Stojanović, D., *Ulje na vodi – ogleđi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Čigoja, Beograd, 2010.
- Stojanović, D., "Eksplzivna naprava s odloženim dejstvom". U Tihomir Cipek (ur.), *Kultura sjećanja: 1991*, Zagreb: Disput, 2011.
- Swim, J. K. & Miller, D. L., "White guilt: Its antecedents and consequences for attitudes toward affirmative action", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1999, pp. 500–514.
- Tangney, J. P. & Fischer, K. W., *Self conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride*, Guilford: New York, 1995.
- Woodward, Susan L., *Balkan Tragedy – Chaos and Dissolution After the Cold War*, 1995.

## Rodoljub Jovanović

### ARE WE STILL ANGRY ON EACH OTHER: HOW YOUNG POPULATION IN SERBIA AND CROATIA PERCEIVE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA?

**Abstract:** In this study we will attempt to explore the issue of the Yugoslav break up through combining perspectives of history and social psychology (Knights, 2012). By connecting the literature on the breakup of Yugoslavia with a research findings obtained through the methods of social psychology we would try to examine wider picture of what does breakup of Yugoslavia means to young people today. Our focus was on Serbia and Croatia because of their specific position in the break up. Theoretical bases of the study included work on the reasons for breakup of Yugoslavia (Jović, 2001; Ramet, 2007; Woodward, 1995), discourse analysis of the history textbooks (Stojanović, 2011, 2010; Agičić, 2011). Empirical research utilized theoretical framework of social

representations theory (Moscovici, 1961, 1988; Jovchelovitch, 2012) and group based emotions (Bar-Tal, Halperin & de Rivera, 2007; Branscombe & Doosje, 2004; Brown & Cehajic, 2008). Firstly we assumed was that the young people's social representations of the breakup of Yugoslavia will correspond to the main narratives conveyed by the history textbooks. In addition we assumed social representations of the breakup of Yugoslavia will be connected to the group based emotions towards the other group. Finally the third hypothesis tested the theoretical model of interaction between different group based emotions.

**Key words:** Yugoslav breakup, History, Social psychology, Group based emotions, Social representations of history.